

ЛЕКСІКА РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

А.М. Палуян

Комплекснае вывучэнне духоўнай спадчыны беларусаў, якое аб'ядноўвае этнаграфію, фальклор і мовазнаўства, з'яўляецца адным з самых актуальных і перспектыўных напрамкаў сучасных навуковых даследаванняў. Этналінгвістычныя даследаванні разглядаюць мову праз призму традыцыйнай народнай духоўнай культуры.

У мове захоўваюцца самыя разнастайныя па часе ўзнікнення і функцыянавання лексічныя адзінкі, якія адлюстроўваюць важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа.

Лексіка радзінна-хрэсьбіннай абраднасці як аднаго з найбольш важных комплексаў сямейнай абраднасці мае даўнія развітыя традыцыі бытавой культуры, уяўляе значную цікавасць для даследавання. Менавіта ў радзінна-хрэсьбінным абрадавым комплексе надзвычай шырока прадстаўлены народжаныя шматвяковым вопытам і паўсядзённым жыццём народа не толькі разнастайныя міфалагічныя ўяўленні, але і рацыянальныя веды пра чалавека, з'явы і аб'екты рэчаіснасці, а спецыфікацыя аксіялагічнай прыроды радзінных звычайў, прыкмет і павер'яў прадыхтавана самім жыццём, у якім яны выступаюць своеасаблівым маральна-этычным кодэксам і з'яўляюцца невычэрпнай крыніцай практычнай народнай мудрасці.

Сістэма радзіннай абраднасці, як слухна сцвярджае Т.І. Кухаронак, “фарміравалася на працягу шматлікіх стагоддзяў, таму ў ёй можна сустрэць і ўніверсальныя магічныя ўяўленні, і водгаласы агульначалавечай стадыі асэнсавання працэсаў зараджэння і канца жыцця, і сведчанні разумення нашымі продкамі цеснай сувязі паміж зямным жыццём і космасам” [1, с. 4].

З'яўленне дзіцяці поўнацю мяняла жыццёвы ўклад бацькоў, а таксама індыўдуальныя і сацыяльныя звычкі. З гэтай прычыны спрадвечу ў фальклору ўсіх народаў захаваліся паслядоўныя і грунтоўныя радзінна-хрэсьбінныя абрады, а ў слоўніку ўтрымліваецца вялікая колькасць адпаведных абрадавых лексем. Гэта частка беларускага народнага слоўніка з'яўляецца і састаўной адзінкай усходнеславянскай лексікі, а таксама – больш шырока – часткай велізарнай славянскай культуры.

Лакалізацыя Гомельскай вобласці спрыяла цесным міжмоўным кантактам. Вынікі гэтага кантактавання адзначаюцца ў абрадавай лексіцы гомельскіх гаворак. У першую чаргу тут адлюстроўваюцца доўгатэрміновыя і трывалыя сувязі беларускай і рускай моў, абумоўленыя і падмацаваныя наяўным у штодзённым маўленні жыхароў рэгіёна беларуска-рускім білінгвізмам. Разам з тым пастаянныя шматвяковыя сацыяльна-эканамічныя і культурныя зносіны і ўзаемадзеянне суседніх роднасных народаў паўплывалі на фарміраванне асобных блізкіх і агульных рытуалаў і ў сямейным жыцці беларусаў і ўкраінцаў. Паспрыяла такім працэсам і агульная старадаўняя гісторыя, і падобныя аб'ектыўныя сацыяльныя сучасныя рэаліі.

У складзе радзіннай абраднасці вызначаюцца тры асноўныя моманты: само нараджэнне, прыём у грамадства новага члена і ачышчэнне маці і бабкі-павітухі. [2, с. 319]. Лексіка радзінна-хрэсьбіннай абраднасці класіфікуецца па наступных тэматычных групах:

1. Назвы абраду і яго этапаў.

Пасля нараджэння дзіцяці бацькі ладзілі **адведкі, ответкі, вотведы, вотвядкі, отвядкі**: *У адведкі пеклі каравай, рабілі багаты стол.* Сінічына Буда-Каш.; *Баба-прыродуха – старая баба, баба-павітуха. Яна прыходзіла ў **ответкі** 3 разы, прыносіла падаркі.* Удалёўка Лоеўск.; *Ставіць міскі ў каробку і ідзе разам з кумаўямі ў **вотведы**.* Навасёлкі Петр.; *Сначала быў у нас такі звычай – хадзіць у **вотвядкі**.* Шчыбырын Рагач.; *На отвядкі прыносілі на пялёнкі матэрыю. Частавалі тым, у каго што было.* Мазыр.

У Веткаўскім раёне адведкі мелі назву **хрысціны-перададведкі**: *Гэта прыходзілі ўсе родственнікі. Былі тут і бабка-свякруха, і дзед-свёкар. Усе паздраўлялі і маці, і бацьку, і рабёнка. Бабка, што прымала дзіцё, тожа прыхадзіла.* Залаты Рог Ветк.

У іншых раёнах звычай наведваць толькі што нарадзіўшую жанчыну называўся **красная, родыны, радзіны, сматрыны**: *Радзіца дзіця, 3 дні акрэпне – спраўлялі красную (радзіны). Звалі толькі бабу. Яна яго мыла, апранала. Потым спраўлялі хрысціны, звалі ўсіх: бабу, кума з кумой. Старыя Цярэшкавічы Гом.; На отвядкі прыносілі на пляёнкі матэрыю. Частавалі тым, у каго што было. Называлася **родыны**. “Проведаем рожэніцу”, – казалі. Козенкі Маз.; Потым жанчыны згаварваліся і прыходзілі на **радзіны**. Каралёва-Слабада Светлаг.; У той дзень, кагда нарадзіца дзіцё, так у госці не ходзяць, а ходзяць патом на **сматрыны**. Пірэвічы Жлоб.*

У некаторых раёнах для адведак быў вызначаны пэўны час: *Адведкі спраўлялі ў нас у пятніцу, на першым тыдні. Да парадзіхі прыходзілі мы пасля абед. Рэчыца; На трэці дзень спраўлялі радзіны. Праз месяц спраўлялі хрэсьбіны. Бабічы Чачэр.*

Царкоўны абрад хрышчэння называўся **хрэсьбіны, крысціны, красціны, крэсціны, радзіны**: *Хрэсьбіны праводзіліся звычайна ў той хаце, дзе жыве дзіця. Рычоў Жытк.; Як прынясуць ад краста, то спраўлялі хрысціны. Мазыр Хрэсьбіны святкавалі вельмі добра. Пахрысцяць дзіця ў цэркві і гуляюць хрэсьбіны, як свадзьбу. Макаўе Гом.; Саўсім нядаўна ў нас былі крэсціны. Макаўе Гом.; Хрэсьбіны рабіліся не раней, чым праз 40 дней пасля нараджэння. Багрымавічы Петр.; У дзень крысцін кума прыходзіла ў дом да дзіцяці з хлебам-соллю, ручніком і грашамі. Лубянікі Браг.; На красціны сабіраецца ўся радня, абязацельна кум, кума і баба. Глазаўка Буда-Каш.; Радзіны святкаваліся праз 2-3 тыдні пасля нараджэння дзіцяці. Белін Петр.*

Адным з этапаў правядзення абраду хрышчэння было “**перапіванне кумоў**”: *Дзед навароджанага налівае чарку гарэлкі, выпівае сам, а рэшткі вылівае ўверх са словамі: “Дай жа, Бог, штоб наш унук вялікі рос!” Ложыць капейку ў чарку, налівае ў яе гарэлку і перадае хроснаму бацьку. Той кажа словы, выплюхнуўшы рэшткі ўверх: “Каб наш хрышчонік так высокая скакаў”. Перадае чарку дзеду. Дзед, ложачы у чарку срэбную грыўню, налівае яе гарэлкай і перадае куме. Яна кажа тыя ж словы, што і кум. Тады пачынаюць частаваць гарэлкай усіх, толькі не кідалі ўжо у чарку грошы. Перадача ж чарак з грашыма хросным бацькам называецца “**перапіваць кумоў**”. Юравічы Калінк.*

У Калінкавіцкім раёне вядомы элемент абраду хрышчэння, які называўся **змуркі**: *Калі з’елі “кумаву” кашу – трэці гаршок, усталі з-за стала падпіўшыя, і паміж бабамі пачалася нарада! – Калі рабіць змуркі, бо заўтра кума не прыйдзе да нас, ей трэба прамыць вочы.*

Баба бярэ кубак і, трымаючы на руках раздзетае дзіця, абліла яго вадой. Бацька дзіцяці прыносіць 9 галінак з лісточкамі, каб навароджаны дасягнуў 90 гадоў. Стол накрываюць чыстым абрусам, ставяць міску з галінкамі і такую ж другую з салодкаю гарэлкаю, і ложачы хлеб-соль, кажа: “Прамый жа, кума, вочы і рукі, каб не хварэлі”. Юравічы Калінк.

Спецыяльнае найменне меў і другі дзень хрэсьбін: **пахмелкі, пахмелле**: *На другі дзень тожа гулялі хрэсьбіны. Называўся гэты дзень “пахмелкі”. Азяраны Рагач.; Другі дзень называўся пахмелле. Баба несла патраўку з грыбамі і мясам. Вялікі Бор Хойн.*

Вядомы такія назвы этапаў хрэсьбін, як **збіраць на шапачку**: *Першым дзелям збіралі дзіця на шапачку. Петрыкаў; торг: Гэта традыцыя з кашай называецца “торг”. Івольск Буда-Каш.; вадзіць “хвост”:* *Пасля вадзілі “хвост”. Баба, кум і кума ішлі дадому да бабы, а за імі ўсе астатнія і працягвалі гуляне. Буркі Браг.*

2. Назвы асоб, якія ўдзельнічаюць у абрадзе.

Пры нараджэнні дзіцяці галоўнымі асобамі з’яўляюцца **роджаніца, рожэніца, рожаніца; парадзіха, парадуха, парадзіца, парадзеля, радзільніца, паражайка**: *Лічылася, што 40 дней **роджаніца** находзілася паміж небам і зямлёй. Багрымавічы Петр.; “Проведаем рожэніцу”, – казалі. Козенкі Маз.; Прывозяць **рожаніцу** дамой і прыходзяць в адведкі толькі жанчыны. Печышчы Светл.; **Парадзісе** нельга заходзіць у храм. Валосавічы Акцябр.; Калі **парадуха** была маладая, то баба вучыла яе, як абыходзіцца з дзіцём. Кіцін Жлоб.; Наша мама – **парадзіца**. Добруш; Жанчына, якая павінна народзіць, звалася **парадзеля**. Запясочча Жытк.; Грошы кідаюць **радзільніцы**. Маркавічы Гом.; А **паражайка** ложа яго пад галаву ма-*

лому, каб не прыставалі сурокі. Мазыр і **баба, бабушка, бабка, бабулька, бабка-павітуха, баба-прыродуха, баба-пупарэзніца, баба папярэзна, пупавая баба, спавівальная бабка** – абавязкова немаладая паважаная жанчына, у якой ёсць свае дзеці: **Бабку** выбірают самую опытную і ўважаемую. *Обязацельна, штоб у яе быў унук.* Глазаўка Буда-Каш.; *Калі прыходзіла врэмя родаў, звалі бабульку.* Яна памагала парадзіхі радзіць. Добруш; *На хрэсьбінах была бабка-павітуха, якая прыгатавала кашу.* Багрымавічы Петр.; **Баба-пупарэзніца** абавязкова купала дзіця. Гаць Акцябр.; *І ўжо тую бабу, яна як пупавая баба, на хрысціны звалі.* Краўцоўка Гом. **Спавівальная бабка** гаварыла розныя заговоры спецыяльныя і адразала пупавіну. Баравая Ляда Буда-Каш.; *Роды ў жанчыны прынімала бабка-павітуха, і яна шчыталася хроснай бабкай.* Міхалёўка Буда-Каш.; *Пры родах баба папярэзна* была, як пагукаюць яе, адна прыходзіла. Мазыр; **Баба**, што купала ў первы раз, кашу варыла. **Баба-прыродуха** – старая баба, баба-павітуха. Яна прыходзіла ў адветкі 3 разы, прыносіла падаркі. Удалёўка Лоеўск.; **Бабушка** варыла кашу, пірага пекла з макамі ці з ігрушамі. Жлобін.

Пры хрышчэнні галоўнымі ўдзельнікамі былі **хросныя бацькі**: *У народзе іх называлі кум і кума.* Баршчоўка Добрушскі р. **Хросныя бацькі** выбіраліся зараней сярод сваякоў, сяброў. *Бацькі дзіцяці яшчэ да хрэсьбін дамаўляюцца, хто ж у іхняга дзіцяці будзе нарочным бацькам ці маці.* Плёсы Гом.

На тэрыторыі Гомельшчыны для найменні хросных бацькоў зафіксаваны наступныя назвы: **хросная маці, матка хрышчоная**: *Для гэтага бяруцца хросныя маці і бацька.* Белін Петр.; *Куму называлі матка хрышчоная.* Мазыр; **хросны бацька, хросны тата**: **Хросны бацька** бярэ дзіця і дзержыць яго пры малітвах. Белін Петр.; *Кум з кумою станавіліся блізкімі людзьмі бацькам дзіцяці, якое яны перахрысцілі.* Для дзіцяці – **хроснай маці і хросным татам.** Мілашавічы Лельч.; **хросныя**: **Хросныя** павінны дапамагаць хрэсніку, як у яго не астанеца родных бацькоў. Лубянікі Браг.; **хрэсны, хросная**: *Садзіцца баба, хрэсны, хрэсная, а тады вжэ ўсе госці.* Краўцоўка Гом.

У адносінах да бацькоў дзіцяці хросныя называліся **кум і кума**: **Кум** падчас гульні даўжон быў выкупіць яе. Багрымавічы Петр.; *Дзіця ў цэркаў адзявае кума.* Петрыкаў. Зафіксавана і зборная назва **кумаўё**: *Прыходзім, гуляем, дзіцёначка кумаўё* ложа пад печ, каб быў такі крэпкі, як печ. Мірны Гом.; *Большое значение предавалось выбору кумовьёв (крёстных) для ребенка.* Зябраўка Гом.

Нованароджаны пры крышчэнні называўся **хрэшчэнік, хрышчэнік, хрэснік**: *Пакуль за хрэшчэніка мёд-гарэлку не пап’ю.* Беланавічы Петр.; *Куму называлі матка хрышчоная, а дзіцятка – хрышчэніца, хрышчэнік.* Мазыр; *Два раза ў год хросная і бабка наведваюць хрэснікаў: на шчодры вечар (шчадраванне) 13 студзеня і на Вялікдзень (Хрыставанне).* Крыўск Буда-Каш.

Мнагазначным было найменні **ўнук, унучка**: *А перад хрысцінамі бабка дажна тры разы атведаць “унучку” сваю – парадзіху з рабёнкам. Парадзіха з мужам – гэта “унукі” называюцца, а рабёначак таксама бабе “ўнук”.* Ліцвінавічы Карм.;

У абрадзе хрышчэння вылучалі таксама **паверанага і касіра, ці лічыльніка**: *Бабка аддае кашу паверанаму, і ён яе праца.* Ліцвінавічы Карм.; *Але перад гэтым нада было выбраць касіра, які будзе збіраць выкуп за кашу.* Петрыкаў; *Выбіралі сярод прысутных самага гаварлівага і жартаўлівага чалавека, які быў лічыльнікам (лічыў, на якую суму пакладзе на горшчык з кашай кум, кума, баба).* Дзякавічы Жытк.

3. Назвы рытуальных прадметаў або сімвалаў, якія выкарыстоўваліся падчас такіх этапаў, як нараджэнне, першае купанне, хрышчэнне: **ручнік**: *Пасля царквы, калі прыдуць усе дадому, бабка ложыць дзіця на новы саматканы ручнік, а з другога баку ручніка саскубае ножыкам пушок, якім насыпае дзяўчынцы ў пахі, каб не было апрэласцей, а хлопчыку – на пупок, каб не было грыжы.* Губічы Буда-Каш.; **дзяжа**: *А калі сільна цяжкімі былі роды, дак разводзілі ў дзяжы цеста для хлеба і садзілі на яе парадзіху.* Каменка Рагач.; **стужка**: *Абязацельна дзіцятка перавязуюць стужкай: хлопчыка – галубой, дзяўчынку – краснаю або розавай.* Валосавічы Акцябр.; **шпага**: *Раней, каб дзеці не былі труслівыя, ім пры раджэнні*

давалі ў руці **шпагу**. Дзімамеркі Лоеўск.

Прадметы, якія выкарыстоўвалі, калі пераразалі пупавіну, таксама мелі сімвалічнае значэнне: *При рождении девочки пуповину перерезали на книге, ножницах, различных орудиях ткачества, а когда рождался мальчик – на книге, топоре, ноже*. Зябраўка Гом.

Шмат рытуальных прадметаў выкарыстоўваліся пры з'яўленні ў сям'і нованароджанага, каб засцерагчы яго ад сурокаў, каб вырас дужым і прыгожым: **арэхі, часнок, кажух, мак, ёмка, кавеня, вілкі**: *Каб навароджанага не сурочылі, у калыску пад матрац клалі два ці шэсць арэхаў, галоўна, каб арэхі былі ў пары. Каб не сурочылі парадзіху, яна клала ў карман часнок*. Жлобін; *Маці прымала дзіця ў вывернутым кажусе, каб засцерагчы ад сурокаў*. Валосавічы Акцябр.; *Малому нованароджанаму ад урокаў надзявалі рубашку на левую сторону, пад падушачку лажылі свянцовы мак*. Навасёлкі Петр.; *Двенаццаць дней после родаў нельга выходзіць на вуліцу. Калі гэта неабходна, то патрэбна браць з сабою ёмку, кавеню ці вілкі, каб не зурочылі*. Дуброва Лельч.; **вугольчык, хлеб**: *Каб адагнаць ад дзіцяці злыя сілы, у калыску клалі вугольчык, хлеб, соль, жалезны прадмет*. Лубянікі Браг.; **венік**: *Адразу пасля нараджэння дзіцяці ў галаве маці клалі венік-галень, які аберагаў жанчыну ад сурокаў*. Знамя Добр.

Парадзіха аберагала сябе і сваё дзіця **чырвонай шарсыяной ніткай, іголкамі, шпількамі, вугальчыкамі, засушанымі кавалачкамі вясельнага каравая, велікоднай соллю, галінкамі рабіны**. Валосавічы Акцябр.; *Парадзіху і навароджанага абаранялі соллю і пасвяцонай вадзіцай*. Юржавічы Ветк.

Самыя разнастайныя прадметы выкарыстоўваліся пры першым купанні нованароджанага. Найперш гэта былі травы, у адвары з якіх купілі дзіця: *Купалі ў настоі з травы любісіцік для таго, каб любілі хлопцы дзеўку і наадварот*. Старая Дуброва Акцябр.; *Бабка кідала ў вадку сухую траву чыстацел (каб было ў дзіцяці чыстае цела), дубовую кару (каб былі моцныя зубкі)*. У некаторых вёсках дзяўчынку купалі ў малацэ, а хлопчыка ў вадзе з дабаўленнем піва: *Дзевачку першы раз мылі ў малаке, тады яна будзе белая, красівая. Хлопчыка купалі ў піве – будзе малады, красівы*. Кірава Добр.

Часта ў вадку для купання дабаўлялі іншыя прадметы, каб дзіця было здаровае, прыгожае, гападарлівае: **манеты, зерне**: *Дзіцёнка мыюць у настоі розных духмяных траў. У тую вадку кідаюць шчэ сярэбраную манету і жытнёвыя зярняткі, каб жа яно было багатае і шчаслівае*. Лубянікі Браг.; **сякеру, цвікі**: *А нараджаўся хлопчык, то клалі ў начоўкі тапор і гвоздзі, каб хлопчык быў масцеравым*. Міхалёўка Буда-Каш.; **кніжку**: *Першы раз купае эта баба. Яна берэ пялёнкі, своё што ў яе е. У воду кладуць кніжку под голову і копейкі кідаюць, штоб дзіця было багатае і ўмное*. Даўгалессе Гом.; **соль**: *9-ты дзень – першае рытуальнае купанне дзіцяці У ночвы кладуць соль і лекавыя травы, сярэбраную манету, каб дзіця было чыстае, здаровае і багатае*. Кірава Добр.; **калечка**: *Каб дзіця было багатае і ў пары, кідалі калечка*. Кірава Добр.

Пасля купання нованароджанага клалі **коло печы, там, дзе ложылі дрова**, для таго, *штоб нечыста сіла побачыла з коміна, шо гето дрова і потом не прыставала до дзіцяці, так дзіця будзе спокойнэ і ешчэ дзіця, колі вырасце, будзе хазяйскім чловеком. Потом дзіця клалі ў колыбель і вешалі над ім дзерэвянныя цацкі з віду пташок ці жывёл, коб зашчыціць ад заговору*. *Дзерэвянныя пташкі вешалі на нітачцы на покуці, штоб зашчыціць. Лялькі, зробленыя з онуч, ставілі на вокна, оны булі заступнікамі од ночніц – злых духоў, екія мучаць малэ по ночам*. Малы Малішаў Жытк.

Прынцыповае значэнне мелі і прадметы, якія трэба было браць ў царкву для правядзенне абраду хрышчэння: **крыж, крэшчык**: *Крыж у асноўным ляжыць на хлебе, а хлеб ляжыць на рушніку, затым крыж свеціцца і адзяецца на дзіця; У царкві кум должэн быў купіць крэшчыка сваяму хрышчэнцу*. Петрыкаў; **хлеб, соль, свечка, сякера, нож**: *Калі кумы адпраўляліся хрысціць дзіця, то стараліся прыхапіць з сабой розныя прадметы, якія прынясуць шчасце нованароджанаму. Бралі з сабой грамнічную свечку, кусок хлеба, шчапотку солі, іншыя клалі грошы, сыр і яшчэ што-небудзь, каб чалавек стаў шчаслівым і багатым*. Кірава Добр.; *Выносячы дзіця з дому, кум правай нагой станавіўся на сякеру альбо нож*. Казлоўка

Лельч.; **мятнік, увівч:** *Кума брала у цэркву мятнік (кусок тканіны) і хлеб, аддавала цэркве это ўсё. Хрысцілі на мятніку. Мілашавічы Лельч.; Им даюць увівч (кавалак тканіны), каб выціраць рукі. Мормаль Жлоб.*

Калі вярталіся з царквы, сустракалі хросных і новага хрысціянна іншымі прадметамі – хлопчыка будаўнічымі інструментамі, дзяўчынку – кравецкімі, каб выраслі добрымі гаспадарамі: *Был такой обряд. Родители встречают, когда с церкви идут. Если мальчика встречают, ложат на пороге молоток, пилу, гвозди, если хотят, чтоб хозяин был. Если девочку встречают, ложили вилки, чтоб хозяйкой была, иголку с ниткой, чтоб вышивала. В общем, кем хочешь, чтоб твой ребёнок стал, то и ложи. Чтоб красивая была, можешь розу положить.* Дзяражычы Лоеўск.

Самыя разнастайныя прадметы выкарыстоўваліся і ў час застолля пасля хрышчэння: **мыла, анучы:** *Калі дораць падаркі, гавораць розныя прыказкі: “Нарадзілася дзіця на белы свет, хай не знае ніякіх бед. Вот яму мыла, каб было для ўсіх міла, дару анучы, каб ножкі не былі босы”.* Рассвет Акцябр.; **капейкі, сярэбраная грыўня:** *Тады ў чарку гарэлкі кідалі капейкі і выпіваў гарэлку хросны бацька. Астаткі гарэлкі ён жа выліваў уверх ды і жа гаварыў: “Каб наш хрышчэннік так высока скакаў!” Тады ізноў жа кідалі ў чарку, толькі ж ужэ сярэбраную грыўню. Выпівала хросная. Другім гасцям капяк ужэ не лажылі. Лубянікі Браг.*

Пасля застолля бабу дадому вазілі на **баране:** *Садзілі кума і куму на барану і ездзілі да крамы. Навасёлкі Петр.; тачцы:* *Яшчэ вазілі куму на тачцы ў магазін. Валосавічы Акцябр.; санках:* *Бабу садзілі на санкі, на барану зуб’ем угору. Сцялілі кажух. Старая Дуброва Акцябр.; карыце:* *А калі жартаўнікі, маглі і ў карыце зацеці. Старая Дуброва Акцябр.; начоўках:* *Быў звычай вазіць бабу, яе саджалі ў начоўкі і вазілі, каб гарэлкі дала. Неглюбка Ветк.; калясцы, балей:* *Каталі ў калясцы ці ў балей якой, гаварылі: “Давай, баба, магарыч за то, што вазілі!” Удалёўка Лоеўск.; калёсах:* *Бабушку нада была вазіць. Калісь вазілі на санях, еслі зімой, летам – на калёсах. г.п. Лоеў; карчы:* *Потым возяць бабу: зімой – на санях, а так то на карчы, то на баране. Вашчанкі Карм.*

Папярэднія прыклады дазваляюць гаварыць аб тым, што асацыяцыі і аналогіі – адзін з механізмаў узнікнення прыкмет, павер’яў, звычайў. Калі гаварыць пра асацыяцыі, то яны заключаны ў спецыфічным характары мыслення нашых продкаў, ва ўласцівым для іх міфалагічнай свядомасці сінкрэтызме і ў немалой ступені прадвызначаны фактарамі неразумення свету. “Чалавек яшчэ ў ніжэйшым разумовым стане навучыўся аб’ядноўваць у думках тыя рэчы, якія ён знаходзіў звязанымі паміж сабой у рэчаіснасці. Аднак у далейшым ён сказіў гэту сувязь, зрабіў вывад, што асацыяцыя ў думках павінна дапускаць такую ж сувязь і ў рэчаіснасці. Кіруючыся гэтым, ён спрабаваў адкрываць, прадказваць і выклікаць падзеі такімі, якія, як мы бачым зараз, мелі чыста фантастычны характар” [3, с. 94].

4. Навы абрадавай ежы.

Напярэдадні родаў пры выбары бабкі-павітухі абвязкова ішлі да яе з хлебам: *Нясуць ужо свякроўка ці мамка, ці мужык хлеба (нада хлеба заняці бабе) і ўжо просяць, што вот мы хочам вас узяць за бабу, штоб вы нашага мальчыка ці дзевачкі булі бабаю. Павітуха, пагадзіўшыся, павінна была прыгатаваць яечню: *И вот яна ўжэ жарыць талерку яечні, боўтае-боўтае, і такую ўжэ разбаўтае, такую тоўсту-тоўсту яічніцу. Бальшую міску гэтай яічніцы прыносіць, напячэ каржоў. И эта потым ідзе яна ўжэ бабіць.* Дуброўнае Браг.*

Пасля родаў бабка-павітуха наведвала парадзіху і дапамагала ёй, у тым ліку гатавала пэўныя стравы: *На другі дзень яна (бабка) прыходзіла на радзіны атведаць унука ці ўнучку. Прыносіла абязацельна квас, які варылі з агурэчнага расолу, клалі з ячменя крупы, не многа грыбоў. Эта было абязацельна блюда бабчына. Міхалёўка Буда-Каш.; У першыя дні пасля родаў бабка ва ўсім дапамагала парадзісе. У першы тыдзень тройчы прыходзілі ў адведкі. Прыносіла аладкі, наліснікі, коржыкі, кісель і інш. Славань Светл.; После этаго бабка-павітуха шла дадому, пекла блінцы, пампушкі, брала мёд і несла парадзісе для ўзнаўлення сіл. Дуброва Лельч.; Бабка-павітуха варыла ўзвар, пякла аладкі, мачала іх у тоўчаны мак і прыносіла да парадзіхі. Глазаўка Буда-Каш.*

Акрамя бабкі, парадзіху наведвалі яе сваякі і сяброўкі, якія таксама прыходзілі не з

пустымі рукамі: *Каб парадзіха не ўтамлялася, к ёй у адведкі прыходзілі па дзве-тры жанчыны. Яны прыносілі гаспадыне бліны, яечню, хрушчыкі, мёд, яблыкі, грушы.* Лубянікі Браг.; *Спачатку да жанчыны (парадухі) прыходзілі родственнікі. Гэта былі вотведкі. Прыносілі пячэнне, канфеты, бліны, каб падкрапляць сілы ў парадухі.* Кіцін Жлоб.; *Прывозяць рожаніцу дамой і прыходзяць в атведкі толькі жанчыны. Прыносяць усю прыгатаваную страву, рожаніца не павінна гатаваць. Прыносяць ладкі, раней з макам, рожаніца паесць і дзіця добра спала. Прыносілі мёд, каб салодка было, сухарыкі выпякалі, кісель з журавін і чарніц у місках, густы, штоб ложкай есці, абавязкова хлеб, гарэлку, віно.* Печышчы Светл.; *Калі адбыліся роды, маці накарміла дзіця і к ёй прыходзяць жэнішчыны. Але пасля абеду яны прыносяць якое-небудзь печыва: аладкі, бублікі, рагалікі, булачкі, варэнікі, якія абмочвалі ў мёд, салодкую смятану, варэнне. Яшчэ неслі кісель, розныя ягадныя адвары. Каўбасу, яечню, малочныя прадукты.* Кругавец Добр.

У час падрыхтоўкі да святочнага абеду існавалі пэўныя звычаі, у тым ліку звязаныя і з тым, хто, калі і якія стравы будзе гатаваць, у якім парадку іх будуць падаваць: *Хазяйка строіла гарэлку, кашу варыла і боршч варыла.* Новыя Галоўчыцы Петр.; *Абавязкова павінны быць на стале блінчыкі з смятанай і макам, кісель.* Гаць Акцябр.; *Маладая маці выпякці далжна што-небудзь на стол: аладкі, булачкі.* Пружынішчы Акцябр.; *Кроме кумоў выбіралі яшчэ і бабу. Ёй можа быць чужая жанчына. Яна варыла кашу і квас з грыбамі.* Вуглы Калінк.; *Перад тым як перахрысціць дзіця, кума і бабу варылі кампот з сухіх ягад і ішлі ў вотведкі, штоб адведаць парадзіх, абязацельна з кампотам.* г.п. Церахоўка Добр.; *Бабушка варыла кашу, пірага некла з макам ці з ігрушамі.* Жлобін.

Найбольш пільная ўвага надавалася бабінай кашы: *На абедзе была “бабкіна каша”.* Пірэвічы Жлоб.; *На абедзі галоўным блюдам была красцінная каша.* в. Баршчоўка Добр.

Увогуле, каша як адна з галоўных абрадавых страў не толькі беларусаў, але і ўсіх славян рыхтавалася падчас значных падзей у жыцці чалавека ці групы людзей і набывала сімваліку дабрабыту, багацця, заможнасці. “Здольнасць кашы пры варцы павялічвацца ў аб’ёме, “расці” матывавала такія яе значэнні, як пажаданне хуткага росту, памнажэння і развіцця, галоўным чынам у радзінных абрадах, а таксама ў жывёлагадоўчых абрадах” [4, с. 483].

Да прыгатавання бабінай кашы прад’яўляліся пэўныя патрабаванні, яе абавязкова ўпрыгожвалі: *Баба варыла кашу з прасяных круп, дабаўляла ў кашу масла, мёд, малако.* Гаць Акцябр.; *Верх кашы баба ўпрыгожвае кветкамі, кладзе грошы і абавязкова ўтыркае карандаш, прыгаворваючы: “Вучыся добра, жыві багата і каб квітнеючае была ў цябе жыццё”.* Чамярысы Браг.; *От ужо будуць хрысціць, і баба доўжна варыць кашу, обычна з пшана. Туды вжо кладуць, не шкадуючы, масло, яечкі і сахар. Як звараць, конфеты ўтыкаюць і каліною краснай обкідаюць горшочка.* Даўгалессе Гом.

Неабходна адзначыць, што ў некаторых мясцовасцях кашу гатавалі таксама кум і кума: *На хрэсьбінах было тры кашы: бабіна каша, куміна каша, кумава каша.* Старыя Цярэшкавічы Гом.; *Частаваліся квасам, блінцамі, а пасля – бабінай кашай. Гэты гаршчок з кашай разбівалі аб стол. Баба ставіла талерачку, лажыла на яе капейку і частавала ўсіх па ложцы кашай. Кожны з гасцей браў рукою кашу, а на талерку лажыў грошы. Пасля ставілі кашу хроснай маці, якая ўжо была ў каструлі, пасля яшчэ была і кумава каша, але за яе ўжо грошы не плацілі.* в. Расвет Акцябр.;

У некаторых раёнах Гомельшчыны першы раз падавалі падстаўную кашу: *Першы раз бабе падавалі не яе кашу, а падстаўную.* Гаць Акцябр.; *Той, хто нашоў кашу, выносіць сначала “падманкавую” кашу (то петуха, то капусту)* Зялёная Слабада Жлоб.

Абрады, звязаныя з сямейным жыццём чалавека, з’яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лексіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *бабука, дзед, кум, радня, хрысціць, каша, гаршчок, мятнік, ручнік, кажух, маці, бацька, парадзіха* і інш. [5].

Большасць зафіксаваных лексем з’яўляюцца матываванымі найменнямі. Фактар матываванасці слова звязаны з лексічным значэннем, прадвызначае лексіка-семантычную характарыстыку слова, яго семантычную валентнасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць.

Як паказвае аналіз, самым пашыраным тыпам структурна-семантычнай матывацыі разглядаемых назваў з’яўляецца намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы: **пахмелкі, роджаніца, парадуха, парадуха, радзільніца хрышчэнік, мятнік, хрэсьбіны, красціны, радзіны, адведкі, вотведы, сматрыны, навітуха, рубаха**. У такой дэрывацыі ўдзельнічаюць суфіксы **-к-, -ух-, -іц-, -ах-, -ын**.

Зафіксаваны на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна і складаныя назвы. Сустрэкаюцца наступныя мадэлі састаўных назваў: прыметнік + назоўнік: **свяцовы мак, падстаўная каша, хросны бацька, хросная маці, пупавая баба, спавівальная бабка**; дзеяслоў + назоўнік або назоўнік з прыназоўнікам: **вадзіць “хвост”;** **збіраць на шапачку;** **класць на кашу;** назоўнік+назоўнік: **пераніванне кумоў**; дзеяслоў + назоўнік + назоўнік з прыназоўнікам: **выціраць рукі аб плацце**: *Пасля бабцы дарылі падарак, ткань на плацце. Гэта называлася выціраць рукі аб плацце*. Кіцін Жлоб.

Адзінкавымі з’яўляюцца выпадкі субстантывацыі: **красная** ‘радзіны’: *Радзіца дзіця, 3 дні акрэпне – спраўлялі красную (радзіны)*. Старыя Цярэшкавічы Гом.; складаньня слоў: **пупарэзніца** ‘спавівальная бабка’.

Даволі значную групу ў гаворках Гомельшчыны складаюць экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асаблівасцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з’яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатыўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы. Дадатковыя сэнсавыя кампаненты, уключаныя ў семантычную структуру слова, дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэнныя адносіны суб’екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны.

У складзе эмацыянальнай лексікі можна выдзеліць наступныя групы:

1. Словы з яркім канататыўным значэннем, якія ўтрымліваюць ацэнку фактаў, з’яў, прыкмет, што даюць адназначную характарыстыку: *“Каб і мая ўнучка была такая **красівая і шчаслівая**, як тыя краскі”*. *Кашу варылі, бабку звалі, **харошую** бабку выбіралі*. Перарост Добр.; *“Эта каша не мая, мая **красівая, дарагая**”*. Зялёная Слабада Жлоб.; *Пелі, якая **добрая** гаспадыня, **харошая** жонка, **красівая** маладзіца*. Лясань Жлоб.

2. Многазначныя словы, нейтральныя ў асноўным значэнні, якія атрымліваюць якасна-эмацыянальнае адценне пры пераносным ужыванні: *А штоб наша **ягодка** (дзеўчынка) **Большая** расла*. Гулевічы Калінк.; *Спасіба табе, кумок, мой **галубок**, Што дамоўкі прывёз*. Гулевічы Калінк.; *Ты, кума, ты, **душа**, Саўсім **хараша***. Гулевічы Калінк.

3. Словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў. Такія адценні значэння могуць выражацца ўнутраным зместам моўных адзінак, з’яўляюцца імпліцытнымі – выражацца праз знешнія, фармальныя паказчыкі (суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі).

Выключным багаццем экспрэсіўных адценняў вылучаецца лексіка са значэннем асобы. Шырока прадстаўлена яна ў радзінна-абрадавых песнях: ***Бабулька** ж мая **міленькая***. Добруш; ***Бабуленька** мая **міленькая**...* Добруш. *Вот **родзіца дзіцёначак***. Дуброўная Браг.; *А **дзесятую дачушку**. Яе браты калыхалі*. Добруш; ***Люлі, люлі, сястрыца***. Добруш; *Зеляно віно для **радзішачкі***. Добруш. *Не **шкадуйце**, мае **кумочки***. Добруш; *А на **дачушку** – **няхай** выбачае*. Тураў Жытк.

Часта ў складзе радзіннай лексікі выяўляюцца прыметнікі і радзей прыслоўі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі. У шырокім спектры чалавечых пачуццяў – захапленне, замілаванне, цікавасць і пад., якія праяўляюцца ў адносінах да асобы ці прадмета, якія надзелены гэтай прыкметай і выражаюцца прыметнікам з памяншальным значэннем, немагчыма вылучыць адзінага сэнсавага кампанента, які можна было б адназначна прыпісаць суфіксу. Можна толькі канстатаваць, што такія прыметнікі адназначна выражаюць ўзмацняльна-станоўчыя адносіны: ***Бабулька** ж мая **міленькая**, **Парода** твая **лёгенькая***. Добруш; *Да ўгасці ты нас **дабрэнна***. Дуброўная Браг.; *Да тры кубачкі **маляваненькіх***. Добруш; *У нядзельку **ранесінька** **Бяжыць** Іван к сваёй **бабусенькі***. Касакоўка Жлоб.; ***Бяжыць***

яна, *скарэсінька*, *Просіць Бога шчырэсінька*: “*Дай жа, Божа, маёй унуцы Лягесенька, дабрэсенька, скарэсенька*”. Касакоўка Жлоб.

Сустракаюцца ў традыцыйных фальклорных радзінных песнях і клічныя формы назоўнікаў: *Ці ты, куме, розуму Пытаеш?* Юравічы Калінк.; *Ой, ты, кумачку-пане, Ой, такі ў цібе стане.* Касакоўка Жлоб.; уласна дыялектныя канчаткі дзеясловаў: *Наша бабука ды па двару ходзя.* Касакоўка Жлоб.; *Бабука кашку нясець, А кум казной трасець.* Касакоўка Жлоб.; *Будумо ніці До понедзелка.* Рычоў Жытк.

У песнях, звязаных з радзіннай абраднасцю, часта фіксуецца кароткія формы прыметнікаў, якія, як вядома, сустракаюцца найчасцей ў фальклорных творах: *Бяжыць яна боса* Буркі Браг.; *Малада Марына У адным кубку зеляно віно.* Добруш; *У трэцім кубку горка гарэлка.* Добруш. *У другім кубку саладок мядок, Зеляно віно для радзішачкі, Саладок мядок для кумы з кумам, Горка гарэлачка для суседачак.* Добруш; *У бабуці кашка смачна, А ў кума казна ясна.* Касакоўка Жлобін.

Абрадавая лексіка радзінна-хрэсьбітнай абраднасці, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічнай сродкаў, з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

Прыведзеныя прыклады найменняў, звязаных з радзінна-хрэсьбітнымі абрадамі і звычаямі, – багаты і цікавы пласт слоў, які знаёміць з акалічнасцямі матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, спрыяе фарміраванню нацыянальнай свядомасці і самасвядомасці, грунт якой «у моўнакультурнай непаўторнасці: у глыбокай па змесце народна-песеннай спадчыне, у самабытных творах народных майстроў, у арыгінальных каляндарна-абрадавых святах... У кожным слоўку нашай мовы» [6, с. 9].

ЛІТАРАТУРА

1. Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: Канец XIX – XX ст. / Т.І. Кухаронак. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.
2. Зеленин, Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
3. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.
4. Толстая, С.М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. / С.М. Толстая. – М.: «Индрик», 2008. – 528 с.
5. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина / М. Фасмер – М., 1986-1987.
6. Аляхновіч, М.М. Моўнакультурная прастора Берасцейшчыны / М.М. Аляхновіч // Моўнакультурная прастора Берасцейшчыны : зб. навук. арт. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэст. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна, каф. Гісторыі беларус. мовы і дыялекталогіі ; рэдкал. : М.М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст : Альтернатива, 2010. – 240 с.

Умоўныя скарачэнні

Акцябр. – Акцябрскі раён; Браг. – Брагінскі раён; Буда-Каш. – Буда-Кашалёўскі раён; Ветк. – Веткаўскі раён; Добр. – Добрушскі раён; Гом. -- Гомельскі раён; Жлоб. – Жлобінскі раён; Жытк. – Жыткавіцкі раён; Калінк. – Калінкавіцкі раён; Карм. – Кармянскі раён; Лоеўск. – Лоеўскі раён; Маз. – Мазырскі раён; Петр. – Петрыкаўскі раён; Рагач. – Рагачоўскі раён; Светлаг. – Светлагорскі раён; Хойн. – Хойніцкі раён; Чачэр. – Чачэрскі раён.